

VICTIMELE UITATE ALE INTERVENȚIEI UMANITARE MILITARE: UN CAZ ÎN FAVOAREA PRINCIPIULUI REPARAȚIEI?

Shunzo MAJIMA*

Abstract. The purpose of this article is briefly to present a case for the principle of reparation as a new *jus in bello* principle for just humanitarian intervention. The article is divided into three sections. In "Restorative Justice and Civilian Protection", I investigate the idea of restorative justice in order to consider whether or not it can complement the shortcomings of the just war tradition in civilian protection. In "The Legal Framework on Reparation: Its Scope and Limitations", I examine the scope of the law of armed conflict on reparatory measures in order to consider whether and how ideas of and measures for restorative justice might be incorporated in the *jus in bello* framework for military humanitarian intervention. In "The Issue of Civilian Victims: A Case for Reparation", I explore the implications of reparatory measures for victims in order to suggest that these measures are not only beneficial to civilian victims but also imperative to be taken by the interveners if they undertake military intervention within the *jus in bello* framework and claim its moral justifiability.

Keywords: just war, civilian protection, ethics of war, noncombatant immunity, restorative justice, *jus in bello*.

Introducere

Conflictele armate contemporane cauzează aproape în mod inevitabil victime civile. Problema protecției civile în conflictele armate este pentru prima dată discutată în interiorul cadrului numit *jus in bello* (dreptatea pe timp de război), care este una dintre cele două mulțimi de principii din tradiția războiului drept. Acest cadru este un instrument folositor pentru a stabili dacă anumite

* Shunzo MAJIMA este profesor la Hokkaido University, Sapporo, Japan, și director al *Center for Applied Ethics and Philosophy*, mail: majima@let.hokudai.ac.jp.

mijloace și metode ale intervențiilor militare sunt justificate moral, și într-adevăr ideile sale se reflectă în legea conflictelor armate. Totuși concepția războiului drept pare să nu funcționeze ca un ghid etic util pentru protecția civililor atunci când este aplicată la intervențiile militare săvârșite din motive umanitare. Motivul îl constituie absența din cadrul reprezentat de *jus in bello* a problemei victimelor care sunt ucise sau mutilate accidental în urma folosirii legitime a forței militare de către cei care au intervenit militar. Această situație pune la îndoială ideea de bază a intervențiilor umanitare militare drepte, și anume protecția civililor. Neluarea în considerare a acestui tip de victime civile pare să indice o limitare a cadrului *jus in bello* al gândirii contemporane cu privire la războiul drept atunci când e aplicată la intervențiile militare umanitare, în primul rând deoarece dreptul victimelor civile la dreptatea rectificativă nu este avut în vedere în interiorul propriului cadru.

Scopul acestei lucrări este de a prezenta pe scurt un caz în favoarea principiului reparației ca un nou principiu de tip *jus in bello* al intervențiilor umanitare drepte. Articolul este divizat în trei secțiuni. În „Dreptatea rectificativă și protecția civililor”, investighez ideea dreptății resctificative pentru a vedea dacă ea poate sau nu completa neajunsurile tradiției războiului drept în cazul protecției civililor. În partea intitulată „Cadrul legal al reparațiilor: domeniul și limitările sale”, examinez sfera de acțiune a legii conflictelor armate cu privire la politicile reparatorii, pentru a vedea dacă și cum ideile și măsurile pentru dreptatea rectificativă pot fi încorporate în cadrul *jus in bello* pentru intervențiile umanitare militare. În „Problema victimelor civile: Un caz pentru reparații”, voi explora implicațiile măsurilor reparatorii în favoarea victimelor pentru a sugera că aceste măsuri nu sunt folositoare doar victimelor civile, ci și că ele sunt obligatorii pentru cei care au intervenit militar, dacă intervenția lor a avut loc în cadrul reprezentat de *jus in bello* și pretind justificarea ei morală.

I. Dreptatea rectificativă și protecția civililor

În tradiția războiului drept, problemele etice cu privire la protecția civililor sunt discutate în cadrul *jus in bello*, unde principiile distincției și proporționalității determină justificarea morală a unui anumit atac. Principiul distincției specifică faptul că noncombatanții nu ar trebui să fie atacați *direct*, iar principiul proporționalității spune că pierderile accidentale suferite de civili și de obiective civile trebuie să fie proporționale cu avantajele militare anticipate dacă

și când sunt luate în considerare sau întreprinse atacuri împotriva țăintelor militare (Johnson 1999, p. 36). Aceste principii menționează că prejudiciile și distrugerile inutile ar trebui evitate pentru a atinge scopuri justificate.

Însă, ceea ce îi lipsește cadrului *jus in bello* este un set de politici care să se ocupe de victimele civile care sunt vătămate în timpul operațiunilor militare. O limitare fundamentală a tradiției războiului drept în cazul protecției civililor este dată de faptul că nu sunt luate în seamă măsurile reparatorii pentru victimele civile vătămate în timpul unui atac militar justificat de principiul proporționalității. Această neluare în considerare a victimelor civile este exemplificată de faptul că tradiția războiului drept nu face recomandări generale sau specifice pentru situația de după atac când pierderile de vieți civile, rănilor civililor și/sau avariile proprietăților civile au fost deja cauzate ca urmare a atacului legitim. Lipsa responsabilității pentru vătămarea cauzată victimelor civile în timpul atacurilor legitime dă naștere unei probleme îngrijorătoare, și anume aceea că tradiția războiului drept neagă drepturile victimelor civile la dreptate rectificativă.

Civilii vătămăți în timpul intervențiilor militare pot fi considerați ca fiind victime ale unei nedreptăți, indiferent dacă intervenția militară este sau nu întreprinsă din motive umanitare. Într-adevăr, dacă problema victimelor civile nu este luată în considerare, atunci ideea de intervenție umanitară militară *dreaptă* devine un oximoron, deoarece un act (spre exemplu un atac împotriva unei ținte militare) care poate fi justificat de către principiile *jus in bello* poate avea în mod accidental potențialul de a cauza nedreptăți (ex. vătămări) tocmai civililor, care s-ar presupune că ar fi apărați. Din perspectiva victimelor civile, vătămarea cauzată pare să încalce ideea de dreptate în termeni de echitate, egalitate, merit și drepturi. Ei pot în mod întemeiat să susțină: „este nedrept și inegal că vătămarea ne este aplicată nouă, și nu altora; nu merităm să fim vătămăți; cauzându-ne nouă această vătămare ne încalcă drepturile fundamentale ale omului în ciuda faptului că atacul este legal și justificat. Noi suntem cei care suferă și nu alții; dar de ce?”.

Din acest punct de vedere, pare rezonabil să asumi că dacă cei care intervin sunt răspunzători pentru vătămarea cauzată civililor, indiferent de ce vătămare este vorba, iar ea este cauzată în urma unui atac direct sau indirect, atunci guvernul care a intervenit este obligat să își asume responsabilitatea pentru victime. Dacă lucrurile stau astfel, atunci problema care va fi explorată aici ține de ideea dreptății rectificative pentru victimele civile apărute în urma

operațiunilor militare. Margaret Walker argumentează că „dreptatea rectificativă pune în prim plan condiția victimei, orientând procesul și rezultatul spre o reparare autentică a vătămarilor suferite de victime” (Walker 2006, p. 217). Scopul și metoda dreptății rectificative sunt, potrivit lui Walker, „relații reparatorii prin care sunt conștientizate nevoile victimelor și se cere asumarea răspunderii celor responsabili de vătămare, prin intermediul specificării adevărului, scuzelor publice, restituției sau compensației” (Walker 2006, p. 15). Conceptul dreptății rectificative cere ca cei care intervin, dacă sunt responsabili pentru răul cauzat civililor, să fie obligați să ia măsuri rectificative. În următoarea secțiune, vom examina dispozițiile legii conflictelor armate cu privire la reparații pentru a considera dacă și eventual cum pot fi ameliorate limitările tradiției războiului drept.

II. Cadrul legal al reparațiilor: domeniul și limitările sale

Legea conflictelor armate este utilă ca sursă de investigație a ideii dreptății rectificative cu privire la protecția civililor deoarece ea codifică responsabilitatea statului pentru acte ilegale, și stabilește ca un stat să fie obligat să ia măsuri de reparație/compensare pentru orice pierdere sau daună cauzată. Responsabilitatea părților beligerante pentru reparațiile oferite victimelor este codificată în Articolul 91 al *Protocolului Adițional I la Convenția de la Geneva* din 1949. El spune:

Partea angajată în conflict care violează dispozițiile Convențiilor sau ale acestui Protocol va fi, dacă situația o cere, responsabilă să plătească compensații. Vor fi responsabile pentru toate actele comise de către persoanele care formează parte a propriilor forțe armate.

Această regulă stabilește ca unui stat responsabil pentru violarea legii conflictelor armate să i se ceară să ofere o reparație integrală pentru toate pierderile sau vătămarile cauzate „ca o normă cutumiară a legii internaționale aplicată atât la nivelul conflictelor armate internaționale cât și non-internaționale” (Hencharts and Doswald-Beck 2005, p. 583). Responsabilitatea statului pentru reparațiile acordate victimelor conflictelor armate rănite sau ucise într-un atac ilegal este de asemenea confirmată în texte legale secundare: de

exemplu, în *Manualul Legii Conflictelor Armate*, problema compensației se regăsește sub următoarea formă:

Este un principiu al legii internaționale ca un stat responsabil pentru un act internațional greșit să fie obligat să ofere reparații integrale pentru toate vătămările cauzate de actul respectiv. Acest principiu se extinde și asupra legii conflictelor armate, prin aceea că un stat este făcut responsabil pentru violarea legii de către persoanele care alcătuiesc propriile forțe armate și, dacă situația o cere, este răspunzător să ofere compensații. (UK MoD 2004, p. 418)

Deși legea conflictelor armate pare să susțină ideea dreptății rectificative, limitarea ei cu privire la protecția civililor ține de faptul că nu se precizează nicio dispoziție cu privire la reparații în cazul pierderilor de vieți civile sau a proprietăților civile avariate, care au fost cauzate accidental ca urmare a rezultatului atacurilor legitime împotriva unor ținte militare. Cu alte cuvinte, în cadrul legal, părțile angajate în conflict sunt absolvite de responsabilitatea reparațiilor pentru victimele civile pentru pierderile sau daunele provocate, cât timp aceste pierderi sau daune sunt cauzate în mod accidental și proporționat cu avantajul militar concret și specific anticipat în aceste tipuri de atacuri *legale*. Această linie de raționament, prin extensie, conduce la concluzia că un anumit grad de pierderi sau daune provocat civililor este permis din punct de vedere legal, iar părțile care intervin sunt absolvite de o obligație legală de a acorda reparații pentru pierderile sau daunele cauzate; prin urmare victimele civile din aceste atacuri *legitime* nu au oportunitatea să solicite dreptate, cu excepția unor scuze și condoleanțe ocazionale oficiale.

Pe scurt, limita tradiției războiului drept cu privire la despăgubirea victimelor civile ține de prevederile legii conflictelor armate, prevederi pe care cei care intervin sunt obligați să le aibă în vedere, și care nu iau în considerare reparațiile acordate victimelor civile rănite în timpul atacurilor justificate de principiul proporționalității. Ținând cont de acestea, cadrul conceptual actual al intervențiilor umanitare militare este prin urmare inadecvat.

III. Problema victimelor civile: un caz pentru reparații

O cale promițătoare de a rezolva problema furnizării dreptății pentru victimele civile care sunt ucise sau mutilate în timpul atacurilor legale este oferită de introducerea ideii dreptății rectificative în cadrul *jus in bello*, pentru a elimina sau cel puțin pentru a diminua orice nedreptate săvârșită față de civili de către cei care desfășoară operațiile militare. Walker sugerează patru mijloace potențiale pentru a realiza dreptatea rectificativă, și anume: restituție, compensație, reabilitare, și satisfacția împreună cu garanția că nedreptatea nu se va mai repeta. (Walker 2006, p. 11n8). Aceste patru elemente sunt corelate, iar toate patru sunt condiții necesare pentru reinstaurarea dreptății. Walker dă două exemple bune pentru folosirea acestor metode a dreptății restituției: Comitetul pentru Adevăr și Reconciliere în Africa de Sud post-Apartheid și Comisia Națională pentru Recepție, Adevăr și Reconciliere în Timorul de Est.

Când sunt luate în considerare aceste patru măsuri rectificative ca măsuri potențiale care elimină sau diminuează nedreptatea de care suferă victimele civile, trebuie să se evidențieze faptul că se asumă ca implementarea măsurilor restitutive să fie întreprinsă într-o fază de după conflict, când acesta deja s-a încheiat iar procesul de recuperare poate funcționa (vezi de asemenea, Mani 2002, pp. 173-178; Kutz 2004; Kasher și Yadlin 2005, p. 27). Pe aceeași linie, în tradiția războiului drept măsurile rectificative sunt avute în vedere în cadrul *jus post bellum* (Orend 2001, 2006; Walzer 2004). Oricum, trebuie specificat de asemenea că măsurile reparatorii sau, mai important probabil, măsurile imediate de ajutor și suport al victimelor civile, sunt de multe ori necesare *pe parcursul* conflictului armat. Ținând cont de acest lucru, măsurile rectificative trebuie să fie cumva încorporate în interiorul cadrului *jus in bello* deși există posibilitatea ca ele să funcționeze cel mult ca măsuri ad hoc în timpul unui conflict armat.

În funcție de când și dacă măsurile de despăgubire sunt întreprinse în timpul unui conflict armat, ele pot fi restricționate, din motive practice, la reparații și satisfacție limitată. Motivul restricționării constă în faptul că două dintre măsurile amintite de Walker, și anume restituția și reabilitarea, pot întâlni o serie de dificultăți pentru implementarea lor, în termeni de cost de oportunitate și disponibilitate a resurselor într-o zonă de luptă. Să luăm ca exemplu restituția unei case, distrusă în timpul unui atac aerian. Reconstrucția unei case nu pare foarte promițătoare în timp ce ostilitățile continuă (există probabilitatea ca aceeași casă să fie din nou avariata de atacurile aeriene viitoare, iar mijloacele și

metodele de procurare a resurselor umane și materiale pentru construcție ridică o serie de dificultăți și probleme). Să luăm acum în considerare reabilitarea. Reabilitarea medicală pentru victimele civile are nevoie de tratament constant și continuu precum și de facilități propice, ea necesită o cantitate mare de resurse umane și materiale care nu sunt întotdeauna disponibile în timp ce operațiunile militare continuă. Cele mai realiste și în general practicate măsuri par să fie reparațiile sau compensațiile financiare, precum și scuzele oficiale provenite din partea guvernului pentru daunele provocate civililor de către forțele care au intervenit. Walker argumentează că atunci când sunt exercitate împreună scuzele și compensația „ se sporește în mod semnificativ dreptatea percepută” (Walker 2006, p. 216), iar această combinație pare o cale utilă de a atinge ad hoc dreptatea rectificativă în timpul conflictului.

Luând în seamă elementele discutate mai sus, noul principiu operațional pentru intervențiile militare drepte, care propun să fie numit principiul reparațiilor (sau al compensației), poate stipula că trebuie luate măsuri reparatorii victimele civile vătămate în atacurile justificate de principiul proporționalității. Despre principiul compensației, Kasher și Yadlin argumentează că „statul democratic are... obligația morală ca eventual să compenseze ulterior oamenii în mod corespunzător atunci când le-au fost cauzate daune reversibile” (Kasher și Yadlin 2005, p. 27). Principiul reparațiilor pentru victimele civile pare să joace un rol crucial în cadrul *jus in bello* atunci când recunoaștem faptul că intervențiile militare satisfac foarte rar în totalitate criteriile războiului drept, iar statul sau grupul de state sunt uneori forțate să apeleze din motive umanitare la forță militară, forță militară care cauzează aproape în mod inevitabil pierderi civile. Acest act de nedreptate – cauzarea de prejudicii civililor – apare frecvent în operațiunile militare, așa cum s-a evidențiat în multe conflicte armate. În interiorul cadrului *jus in bello*, un asemenea act de nedreptate împotriva civililor poate să nu nege în mod automat dreptatea intervenției umanitare militare. Ținând cont de acestea, Fernando Teso are dreptate atunci când argumentează că „intervenția umanitară înțeasă ca o formă de constrângere din punct de vedere moral, de ajutorare a celorlalți câteodată acceptă ca justificată cauzarea de vătămări persoanelor inocente” (Teson 2006, pp. 103-104). Totuși, vătămarile victimelor civile cauzate în timpul atacurilor legitime rămân nerezolvate doar dacă sau până când sunt redresate și oarecum compensate. Din punctul de vedere al victimelor civile, contează foarte puțin dacă sunt rănite în timpul unor atacuri directe sau indirecte întreprinse de

forțele care intervin, deși există o diferență crucială între cele două tipuri de atacuri în termenii legii conflictului armat, precum de asemenea și în tradiția războiului drept. Cea mai importantă problemă pentru victimele civile este că sunt victime ale unei intervenții militare și prin urmare îndreptățite să reclame dreptatea pe care o merită. În acest sens, unele măsuri de compensare a victimelor civile pentru pierderile și daunele cauzate de intervențiile militare nu sunt doar dezirabile ci și cerute pentru ca forțele care intervin să poată pretinde că au dat dovadă de o conduită dreaptă în război. Întra-devăr asemenea măsuri par necesare, nu doar pentru a întări susținerea dreptății în intervenția umanitară militară și pentru justificarea utilizării forței armate în interiorul cadrului *jus in bello*, ci de asemenea, probabil mult mai important, ele sunt necesare de dragul victimelor civile și familiilor lor, rudelor și prietenilor lor care au suferit în urma unor acte de nedreptate aplicate lor.

Pot exista o serie de probleme și dificultăți în momentul când se realizează reparațiile: trebuie să luăm în considerare spre exemplu, ce criterii sunt aplicate pentru a determina eligibilitatea și cantitatea compensațiilor. Una dintre cele mai dificile probleme ține de modul cuantificării pierderilor și daunelor civile. Christopher Kutz are dreptate când argumentează: „compensarea victimelor la un procent în general devalorizat pentru pierderile particulare pe care ele le-au suferit este stranie din punct de vedere etic” (Kutz 2004, p. 292). Totuși, aceste dificultăți și probleme nu elimină obligația celor care au intervenit de a lua măsuri reparatorii în favoarea victimelor civile. Într-adevăr, aceste considerații trebuie avute în vedere, indiferent de dificultățile de natură teoretică sau practică, dar trebuie avute în vedere în așa fel încât principiul să nu poată fi folosit ca o scuză pentru a conduce operațiuni militare predispușe de a cauza o serie de pierderi civile. Când măsurile reparatorii sunt întreprinse, trebuie evitată posibilitatea de a abuza și de a folosi reparațiile ca o simplă scuză pentru a vătăma civili, iar ca liderii militari și politici să o poată exploata ca un mijloc pentru scopuri politice și militare. Pentru a oferi o comparație, amenzile de parcare sunt luate de unii mai curând ca o taxă pentru a permite un anumit comportament, decât ca o amendă impusă activității ilegale. Liderilor politici și militari, așadar, trebuie să li se amintească că exercitarea reparațiilor, chiar dacă le oferă oportunitatea de a arăta respectul lor pentru drepturile victimelor civile, nu justifică în mod automat vătămarea civililor, și nu pot să pretindă ca justificat uzul de forță militară.

Ar trebui să luăm de asemenea în considerare și argumentul convers și anume din punctul de vedere al celor care intervin: principiul despăgubirii poate ridica o îngrijorare serioasă cu privire la impactul practic asupra conduitei militare. Îi va inhiba acest principiu, o dată introdus, pe cei care intervin pentru a efectua atacuri legale sau îi va împiedica să își execute datoriile necesare și să scadă eficiența militară? O dificultate extremă în a răspunde unui asemenea tip de întrebare ține de faptul că principiul nu a fost încă nici măcar stabilit ca având un statut formal în legea conflictelor armate sau în cadrul conceptual *jus in bello*, darămite să fi fost exercitat; ca atare, nu ne putem ante-pronunța asupra implicațiilor sale pentru conduita militară în câmpul de operațiuni. Cu toate acestea, să ne amintim că principiul reparațiilor nu este avut în vedere în primul rând ca un principiu restrictiv, precum cele ale distingerii și proporționalității, ci ca un principiu de remediere, care să completeze golurile cadrului *jus in bello* actual ca ghid pentru o conduită dreaptă. Cu alte cuvinte, principiul reparațiilor nu va funcționa doar ca o ultimă linie de apărare a victimelor civile pentru a cere dreptate dar și ca o măsură pentru a consolida solicitările de legitimitate al atacurilor și exemplifica o conduită responsabilă a celor care intervin. Astfel înțeles și implementat, ar fi puțin probabil ca principiul să împiedice forțele care intervin să efectueze atacuri legitime care sunt necesare dintr-un punct de vedere militar. Întrădevăr, ar avea potențialul să acționeze ca un imbold moral pentru forțele armate ca intervenienți responsabili.

De fapt, principiul reparațiilor, dacă este aplicat în mod corect, poate avea potențialul de a fi benefic nu doar victimelor civile dar și legislatorilor și strategilor militari care vor ca forța folosită să fie considerată ca justificată. Principiul contribuie la revendicarea dreptății în intervențiile militare al statelor în așa manieră încât un act cel puțin controversat din punct de vedere etic poate fi atenuat de măsuri de despăgubire, dacă nu în totalitate considerat justificat. În plus, reparațiile oferite de stat victimelor pot diminua acuzațiile împotriva soldaților care au cauzat prejudicii civililor.

Concluzie

Când este folosită forța militară, indiferent de scopul real sau declarat al ei, pierderile civile sunt aproape întotdeauna inevitabile. Intervențiile militare, indiferent de intenția celor care intervin, nu pot să împiedice cauzarea de prejudicii civililor. Totuși, pot fi întâlnite situații extreme în care uzul de forță

militară să fie considerat ca fiind singura cale practică de a preveni, stopa sau diminua situația proastă în care se află civilii. Dacă intervenția militară este întreprinsă în baza unor motive umanitare, atunci cei care intervin trebuie să ia în considerare reparațiile în favoarea victimelor civile care au fost prejudiciate în timpul atacurilor legitime. Gândirea contemporană a războiului drept ar putea să își revendice legitimitatea ca o doctrină politică, militară și etică pentru intervențiile umanitare dacă principiul despăgubirii ar fi încorporat în cadrul său *jus in bello* pentru utilizarea forței militare. Până când (și dacă) nu sunt introduse niște măsuri reparatorii în favoarea victimelor civile în cadrul legal al operațiunilor militare, ideea intervențiilor umanitare militare *drepte* nu poate fi altceva decât un oximoron.

BIBLIOGRAFIE:

HENCHARTS, J. & DOSWALD-BECK, L (eds.) – *Customary International Humanitarian Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.

JOHNSON, J. – *Morality and contemporary warfare*, Yale University Press, New Haven, CT, 1999.

KASHER, A. & YADLIN, A. – *Military ethics of fighting terror: an Israeli perspective*, în "Journal of Military Ethics", 4(1), pp. 3–32.

KNUTZ, C. – *Justice and reparations: the cost of memory and the value of talk*, în "Philosophy and Public Affairs", 32(3), 2004, pp. 277–312.

MANI, R. – *Beyond retribution: Seeking justice in the shadows of war*, Polity, Cambridge, 2002.

OREND, B. – *Justice after war*, în "Ethics and International Affairs", 16(1), 2001, pp. 43–56.

OREND, B. – *The morality of war*, Ontario: Broadview, Peterborough, 2006.

TESÓN, F. R. – *Eight principles for humanitarian intervention*, în "Journal of Military Ethics", 5(2), 2006, pp. 93–113.

UK Ministry of Defence – *The manual of the law of armed conflict*, Oxford University Press, Oxford, 2004.

WALZER, M. – *Arguing about war*, CT: Yale University Press, New Heaven, 2004.

WALKER, M. – *Moral repairs*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.

Articolul a apărut pentru prima oară în revista *Philosophia* (2009) 37:203–209. Versiunea în limba română apare pentru prima oară aici, cu acordul autorului.

Traducerea: Toni-Ionel Gibea.

Revizuirea traducerii: Lect. dr. Emanuel Socaciu.